

JULIA RYSICZ-SZAFRANIEC

Uniwersytet Wrocławski, Instytut Filologii Słowiańskiej
ORCID: 0000-0001-9492-8069

Podważenie stereotypów dyskursu wołyńskiego w polskim reportażu literackim i filmowym

Proponowany artykuł jest poświęcony omówieniu jednego z najdynamiczniej rozwijających się w ciągu ostatnich 20 lat tematów, a mianowicie dyskursowi tematycznemu, odnoszącemu się do wydarzeń historycznych na Wołyniu i Galicji w latach 1941-1943.

Jako dyskurs, zaistniały w przestrzeni komunikacji między Polską i Ukrainą względnie niedawno, bo w roku 2003, ma on pomimo to znaczący wpływ zarówno na przebieg nowoczesnego dialogu międzypaństwowego, jak też jego charakter. W związku z tym, przy użyciu metody analitycznej, zastosowanej w trakcie badania dyskursu wołyńskiego¹ jako składnika interlokucji polsko-ukraińskiej, dokonano analizy aktów mowy, obecnych w tym dyskursie w różnych sferach komunikacyjnych: politycznej, medialnej, publicystycznej, naukowej (historycznej) i artystycznej.

Kategoryzacja składających się na dyskurs wołyński aktów mowy ujawniła, po pierwsze, istotną rolę stereotypów, które funkcjonują w ustnych i pisemnych wypowiedziach na temat Wołynia-43 tak ze strony polskiego nadawcy, jak i ukraińskiego odbiorcy. Po drugie, został odnotowany proces odwrotny – destereotypizacji w ramach badanego dyskursu, odzwierciedlenie którego na przykładzie polskiego reportażu filmowego i literackiego jest głównym celem tej pracy. Pobieżnie zostaną również przybliżone etapy rozwoju nowoczesnego dialogu polsko-ukraińskiego i kształtowania się w jego ramach dyskursu wołyńskiego.

Mówiąc o nowoczesnym dialogu między Polską i Ukrainą jako dwoma niepodległymi podmiotami, warto przypomnieć, iż rozpoczął się on w roku 1991 po rozpadzie ZSRR i odzyskaniu przez Ukrainę państwowości. Mimo owocnej współpracy na wielu płaszczyznach między już niepodległymi (zatem *a priori* sobie równymi) państwami, włączenie do przestrzeni komunikacyjnej dyskur-

¹ Pod pojęciem 'dyskurs wołyński' rozumiem dyskurs tematyczny, realizowany jako działalność komunikacyjna na temat Wołynia pomiędzy polskim a ukraińskim narodem w pewnych sferach komunikacji, mianowicie: artystycznej i naukowej jako bazowych z chronologicznego punktu widzenia, a także politycznej i medialnej jako dopełniających sferach komunikacji.

su wołyńskiego, niestety, potwierdziło wzajemną niegotowość narodów polskiego i ukraińskiego do zrozumienia „Innego”. W istocie rzeczy, niewiele zmieniło się od podjętej jeszcze 100 lat temu pierwszej i nieudanej próby ukraińsko-polskiej wymiany zdań w kwestiach szczególnie trudnych, które mają wpływ na wzajemne porozumienie. Chodziło wówczas o to, jak nazywać mniejszość ukraińską w II Rzeczypospolitej, a także o prawa tej mniejszości². Tym razem niemożliwym do pogodzenia okazał się wielowymiarowy historyczny problem rzezi na Wołyniu i w Galicji, podtrzymywany stereotypami na poziomie politycznym i podsycany emocjami w sferze komunikacji medialnej³.

Ważnym wydaje się fakt, iż sam dyskurs wołyński jako dyskurs tematyczny powstał w polskiej sferze komunikacji artystycznej⁴ i przez dłuższy czas kształtował się poza zasięgiem ukraińskiego odbiorcy. Polski lingwista i badacz stereotypów, Jerzy Bartmiński, podkreśla, iż „Królestwem stereotypu są antropocentryczne style języka, potoczny i artystyczny”⁵. Bezpośrednim potwierdzeniem tej tezy w naszym materiale ilustracyjnym są autorskie sądy o Ukraińcach jako: *zdrajcach* i *łupieżnikach*, powstałe w twórczości Włodzimierza Odojewskiego⁶, oraz *hajdamakach* i *rezunach* – u Stanisława Srokowskiego⁷. Wychodząc z rozumienia stereotypów jako uogólnień, dotyczących grupy ludzi, i polegających na przypisywaniu takich samych cech wszystkim członkom grupy⁸, możemy mówić o nieodwracalnym utrwaleniu wymienionych sądów autorskich w społeczeństwie polskim już jako stereotypów. Ciekawie, że określenie Ukraińca-rezuna, jak wynika ze słów badaczy, funkcjonowało w języku polskim już w XVII w.⁹, co swoją drogą, zaświadcza słuszność hipotezy, iż stereotyp „żeruje na kiepskiej literaturze”¹⁰ oraz że „literatura przenosi na karty utworów stereotypy utrwalone w obiegu potocznym”¹¹.

² Więcej na ten temat czytaj u następujących badaczy: Katarzyna Hibel, „Wojna na mapy”, „wojna na słowa” (2014) Ola Hnatiuk, *Pro domo sua. Pol's'ko-ukraïn's'ki vïdnosini v polityčnij publicistici pol's'kih konservativiv 1930-h rokiv* (2017).

³ Patrz np. komentarze ukraińskich (1, 2) i polskich (3) internautów tutaj: 1) *Ukraina popri prohannâ Pol'si ne skasuvala zakon pro heroïv UPA*, - Duda, 07.12.2018, https://espreso.tv/news/2018/07/12/ukrayina_popry_prokhannya_polschi_ne_skasuvala_zakon_pro_geroyiv_upa_duda, 25.09.2018, 2) *U Pol'si vshanuvali pam'ât' zakatovanih ukraïnciv sela Sahrin'*, 19.03.2018, <http://procherk.info/news/7-cherkassy/61442-u-polschi-vshanuvali-pamjat-zakatovanih-ukrayintiv-sela-sagrin>, 25.09.2018, 3) film *Niezwykniężeni*, 15.09.2017, <https://www.youtube.com/watch?v=M7MSG4Q-4as>, 25.09.2018.

⁴ Chodzi m. in. o przedtransformacyjne powieści pisarzy polskich, którzy nagłaśniali, wówczas cenzurowany, temat czystek etnicznych na Wołyniu i w Galicji: Jan Gerhardt *Łuny w Bieszczadach* (1969), Stanisław Srokowski *Duchy dzieciństwa* (1985), Włodzimierz Odojewski *Zasypie wszystko, zawieje...* (1973/1990).

⁵ J. Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2007, s. 86.

⁶ W. Odojewski, *Zasypie wszystko, zawieje...*, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1990, s. 388.

⁷ S. Srokowski, *Strach*, Wydawnictwo Fronda, Warszawa 2013, s. 207.

⁸ P.G. Zimbardo, R.I. Gerring, *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 747.

⁹ J. Bartmiński, *op. cit.*, s. 306.

¹⁰ D. Sosnowska, *Stereotyp Ukrainy i Ukraińca w literaturze polskiej* [w:] *Narody i stereotypy*, red. T. Walas, Wydawnictwo Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1995, s. 130.

¹¹ J. Bartmiński, *op. cit.*, s. 304.

Możemy stwierdzić, że zarówno W. Odojewski, jak i w głównej mierze Jan Gerhardt oraz S. Srokowski przyczynili się w swoich dziełach do utrwalenia w rozwijającym się w Polsce dyskursie wołyńskim stereotypu *Ukraińca-banderowca*. Perlokucyjna (tj. polegająca na wywoływaniu reakcji odbiorcy)¹² moc naturalistycznych opowiadań i publicznych wypowiedzi S. Srokowskiego, których główny komunikat można ująć jako „Rzeź na Wołyniu była ludobójstwem dokonany w barbarzyński sposób przez ukraińskich bandytów z UPA”, wywołały komisijną (tj. przewidującą podjęcie działania) reakcję odbiorcy polskiego i, z czasem, poszerzenie zasięgu dyskursu wołyńskiego nie tylko o literaturę piękną, lecz także historyczną oraz o kanał komunikacji artystycznej¹³.

Ukraiński odbiorca tego dyskursu w jego początkowej fazie, czyli drugiej połowie lat 80. – początku 90., nie uczestniczył w powstałej polsko-polskiej wymianie zdań nawet pośrednio, poprzez, na przykład, cytowanie wspomnianych autorów. Natomiast z początkiem trzeciego tysiąclecia dialog między państwowy z włączonym w roku 2003¹⁴ dyskursem wołyńskim miał i ma nadal charakter komunikacji pośredniej i bezpośredniej już z udziałem ukraińskiego odbiorcy, co otwiera jakościowo nowy etap rozwoju dyskursu, związany z jego intensyfikacją w sferze komunikacji naukowej oraz politycznej i medialnej. Wraz z ukazaniem się wielu prac historycznych, jak również komentarzy publicystów¹⁵ po obu stronach dialogu, wygłaszane bądź wyrażane w formie pisanej akty mowy zaczęły charakteryzować się cechami poznawczymi, z kolei dialog polsko-ukraiński ogółem – podjęciem wysiłku kooperacji¹⁶. Przy tym kanał literatury naukowej oraz publicystyki naukowej w dyskursie wołyńskim był i na razie pozostaje najmniej obciążony funkcją emotywną, najbardziej zaś – poznawczą i fatyczną (tj. nawiązującej do dialogu jako takiego).

¹² Tu i dalej przy charakterystyce aktów mowy będzie użyta terminologia z zakresu teorii komunikacji tak w oparciu o schemat Romana Jakobsona, jak również o rozszerzony model Johna Austina i Johna Searle'a (zob. tutaj: A. Wierzbicka, *Akty mowy* [w:] *Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań*, t. III: *Akty i gatunki mowy*, red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004, s.33-50).

¹³ Mam tu na uwadze przede wszystkim film Wojciecha Smarzowskiego *Wołyń* (2016), konsultowany ze S. Srokowskim i oparty częściowo na jego opowiadaniach.

¹⁴ We wspólnych obchodach z okazji upamiętnienia polskich ofiar ludobójstwa wzięli udział prezydenci Polski Aleksander Kwaśniewski i Ukrainy Leonid Kuczma. Kilka miesięcy później odbyła się pierwsza debata polsko-ukraińska na szczelbu naukowym (historycznym) – te wydarzenia *de facto* zapoczątkowały ukraiński dyskurs wołyński.

¹⁵ Spośród najbardziej znaczących polskich prac historycznych na temat Wołynia, które pojawiły się w ciągu ostatnich 20 lat, warto zwrócić uwagę na prace Grzegorza Motyki (1999, 2011), Władysława Filara (2000), Ewy i Władysława Siemaszków (2000).. Rzetelny przegląd wypowiedzi ukraińskich historyków, polityków i publicystów w okresie 2001-2003 można znaleźć w opracowaniu Bogumiły Berdychowskiej *Ukraińcy wobec Wołynia* (2003), z kolei najbardziej opiniotwórcze sądy ukraińskich historyków i publicystów z lat 2011-2017 zostały umieszczone w książce *Бійна доля правд* Vahtanga Kipiani (*Vijna dvoch pravd*, 2017).

¹⁶ Chodzi m.in. o zainaugurowanie w 2015 roku corocznego Polsko-Ukraińskiego Forum Historyków, podejmującego dyskusję o trudnych tematach w historii obu narodów.

W nauce ukraińskiej na tym etapie rozwoju wołyńskiego dyskursu tematycznego (2003-2015) zaczął się utrwalać na początku pogląd, następnie stereotyp *Ukraińca jako ofiary wojny polsko-ukraińskiej* o porównywalnej skali wymordowanej ludności po obu stronach konfliktu¹⁷. Podobnie, z wykorzystaniem etnocentrycznej strategii komunikacji (tj. skoncentrowanej na własnych krzywdach, nie wrażliwej na pozycję drugiego uczestnika dialogu), działania UPA w stosunku do Polaków Galicji i Wołynia nazywano działaniami odwetowymi oraz konsekwencją polityki II Rzeczypospolitej wobec mniejszości ukraińskiej na ziemiach kresowych¹⁸. Po wprowadzeniu przytoczonych tez do w szkolnych podręczników historii¹⁹ społeczny wymiar początkowo wypowiedzi naukowych zmienił je w sferze komunikacji medialnej w stereotypowo powtarzany komunikat („*Nie my byliśmy pierwsi!*”) o charakterze illokucyjnym (tj. nie zakładającym reakcji odbiorcy) i wyraźnym zabarwieniu emotywnym²⁰.

Pomimo podjęcia przez inteligencję ukraińską działań na rzecz wspólnych komunikatów, jak np. „*Wybaczam i proszę o wybaczenie*” tudzież „*Ukraińiec Polakowi sąsiad*” (i odwrotnie)²¹, nowoczesny dialog między naszymi narodami w okresie ostatnich trzech lat²², sprowadził się w kanałach medialnym i politycznym (zwłaszcza u polskich polityków) do asertywnych aktów mowy, nasyconych negatywnymi na tle narodowościowym stereotypami²³. Faktycznie, ten „*idący opornie, toczący się latami dialog historyczny między Polską a Ukrainą zamarł*”²⁴ wskutek polityzacji dyskursu wołyńskiego, dominującego w relacjach obu państw.

Przed olbrzymim niebezpieczeństwem przeniesienia podłoża historycznego na płaszczyznę etniczną przestrzegał jeszcze w 2001 r. Paweł Smoleński w swoim reportażu literackim *Pochówek dla rezuna*. Dokument ten możemy

¹⁷ V. V'atrovič, *Za laštunkami „Volini-43”*, Vidavnictvo Klub Simejnogo Dozvilla, Harkiv 2016, s. 7, 11, 13.

¹⁸ B. Berdychowska, *Ukraińcy wobec Wołynia*, „Zeszyty Historyczne” 2003, t. 146, s. 74-77; V. V'atrovič, *Za laštunkami...*, s. 9.

¹⁹ Zob: F. Turčenko, *İstoriâ Ukraïni. 11 klas*, Vidavnictvo Heneza, Kiïv 2011, s. 52; O. Bojko, *İstoriâ Ukraïni. Pidručnik*, Vidavnictvo Akademvidav, Kiïv 2012, s. 464-465.

²⁰ Zob. komentarze tutaj: *Hlava MZS Pol'si demonstrativno ne vidvidav l'viv's'kij muzej čerez „pol'sku okupaciâ”*, 11.05.2017,

https://espreso.tv/news/2017/11/05/glava_mzs_polschi_demonstrativno_ne_vidvidav_lvivskyy_muze_y_cherez_quotpolsku_okupacyuquot, 25.09.2018.

²¹ Mowa tu o słynnym liście 59 ukraińskich intelektualistów wystosowanym do narodu polskiego (zob.: *Nezagoëna rana Volini: vidkritij list z privodu 60-oi ričnici zbrojnogo ukraiń'sko-pol's'kogo konfliktu na Volini*, lipiec 2003, <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/vidkr-lyst.htm>, 26.09.2018).

²² Chodzi m.in. o przyjęcie w parlamencie ukraińskim ustawy *de jure* gloryfikującej żołnierzy Ukraińskiej Powstańczej Armii (2015) i ostatniej nowelizacji w polskim parlamencie ustawy o IPN z możliwością karanía za negowanie zbrodni ukraińskich nacjonalistów na Wołyniu (2018).

²³ Tak, np., wicemarszałek Sejmu Stanisław Tysza „w swojej wypowiedzi w polskim parlamencie zarzucił Ukrainkom, pracującym w polskich szpitalach, niskie kwalifikacje – miało to uzasadnić twierdzenie o tym, dlaczego w Polsce umierają pacjenci”, cyt. wg: M. Prończuk, *Ukraińiec, obywatel Polski, pisze do Komisji etyki poselskiej: „Posłowie kłamią na temat Ukraińców”*, 11.07.2018, <https://oko.press/ukrainiec-obywatel-polski-pisze-do-komisji-etyki-poselskiej-poslowie-klamia-na-temat-ukraincow/>, 26.09.2018.

²⁴ P. Wroński, *Odwracamy się od Ukrainy*, „Gazeta Wyborcza”, 09-07-2018, s. 2.

nazwać pierwszą próbą destereotypizacji polskiego dyskursu wołyńskiego. Na początku tekstu autor konstatuje, iż „stereotyp Ukraińca – mordercy i reżuna, ciągle jest w Polsce bardzo silny”²⁵. Dalej z ust narratora pada jakże wyprzedzający przyszłość sąd o zbrodniczym charakterze pacyfikacji, dokonanej przez żołnierzy Armii Krajowej i uczestników grup samoobrony na Ukraińcach ze wsi Pawłokoma (ilustracja 1), a także o roli Wojska Polskiego w popełnieniu zbrodni wojennych na Ukraińcach we wsi Zawadka Morochowska (ilustracja 2):

1. „Kto rznął? Ludzie, panie, ludzie. Pawłokomscy i z drugih wsi. Jeden nawet własnego wuja zamordował, bo on do kościoła, a wuj do cerkwi chodził”²⁶.
2. „25.01.1946 r. drugi batalion 34.pułku piechoty 8.dywizji Wojska Polskiego spacyfikował bieszczadzką wieś Zawadka Morochowska, mordując około 70 osób, głównie kobiety i dzieci. [...] Żołnierze wracali tu do wsi jeszcze kilkakrotnie. Żeby zabijać”²⁷.

Dłuższe przemilczanie w polskiej historiografii podobnych aktów terroru na przedstawicielach ukraińskiego narodu poskutkowało z czasem coraz mocniejszym utwierdzeniem w części społeczeństwa polskiego stereotypu o *herosach* z AK²⁸ – zupełnie tak, jak w części ukraińskiego *socjum* postrzegano *bohaterów* z UPA od czasu rewizji historii na początku lat 90. i, szczególnie, po aktywizacji prawicowych poglądów wskutek wojennych działań w Donbasie²⁹.

Za następną próbę zwalczania oraz podważania stereotypów, wypełniających tym razem polski i ukraiński dyskurs wołyński, możemy uznać dokument filmowy pt. *Oczyszczenie* (2003) w reżyserii Agnieszki Arnold. Wygłoszone na początku filmu z ust Ukraińca Ołeksija Systaliuka zdanie o tym, że jego pomoc w odbudowaniu pomnika polskich ofiar ludobójstwa jest po to, by nasze i wasze dzieci nigdy nie poznały takiej nienawiści³⁰ podważa etniczny stereotyp Ukraińca-hajdamaki, a także postuluje wówczas nowy komunikat w dyskursie wołyńskim: „*Nie każdy Ukrainiec to banderowiec*”.

Dalej z ust ukraińskiego świadka likwidacji polskiej kolonii obok ukraińskiej wsi Duliby słyszymy ważne stwierdzenie, że „Ukraińcy mordowali pierwsi”³¹, mimo iż ci nie-banderowcy żyli z sąsiadami Polakami w zgodzie na tej wołyńskiej, mało urodzajnej ziemi. Słowa te podważają zarówno przyta-

²⁵ P. Smoleński, *Pochówek dla reżuna*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2011, s. 27.

²⁶ *Ibidem*, s. 108.

²⁷ *Ibidem*, s. 68.

²⁸ Dowodem na tę tezę może być, np., dodatkowe uznanie dla żołnierzy AK w treści uchwały polskiego Sejmu z 22.07.2016 r. (zob.: *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej polskiej w latach 1943–1945*, 22.07.2016, http://orka.sejm.gov.pl/proc8.nsf/uchwały/625_u.htm, 26.09.2018).

²⁹ Zobacz np., komentarze pod filmikiem o marszu neobanderowców we Lwowie: *Áak u L'vovi projšov marš Heroiŭ na čest' Romana Šuheviča*, 04.03.2018, https://www.youtube.com/watch?v=E4B_ApQxuZE, 25.09.2018.

³⁰ Film *Oczyszczenie*, 05.08.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=tQJUgscElig>, min. 22:49, 26.09.2018.

³¹ *Ibidem*, min.46:59-47:09.

czany wyżej komunikat „To nie my zaczęliśmy”, nagminnie akcentowany w ukraińskim dyskursie wołyńskim, jak też od dawna istniejący stereotyp, iż antagonizm między naszymi narodami bazował głównie na różnicach ekonomicznych: *bogaty Pan* kontra *biedny ukraiński chłop*³².

Kontekst dobrosąsiedztwa między Polakami i Ukraińcami jest podkreślony w filmie kilkakrotnie – co ważne, w wypowiedziach polskich świadków. Przywołując w ich wspomnieniach postawę Ukraińca-sąsiada, Ukraińca-nie banderowca, który ratował bądź ostrzegał, pomimo narażenia siebie i rodziny na śmierć, reżyser wyraźnie postuluje przytaczany wyżej komunikat „*Ukrainiec to przede wszystkim sąsiad*”.

Jako przykład perlokucyjnego oddziaływania filmu Agnieszki Arnold na polskiego odbiorcę możemy potraktować również reportaż literacki Witolda Szabłowskiego *Sprawiedliwi zdrajcy. Sąsiedzi z Wołynia* (2016). Ogromna metajęzykowa wartość tej książki polega na konsekwentnym rozróżnieniu nazw ‘*Ukrainiec*’ oraz ‘banderowiec’ lub ‘upowiec’. Obraz pierwszego kształtuje się w podobny, jak u Agnieszki Arnold, narracyjny sposób „zbierania głosów” i ukazuje się, przede wszystkim, w postaci *prawdziwego bohatera* i nosiciela pamięci niesubiektywnej. Takimi postaciami są nazwani i nienazwani sąsiedzi lub nieznane świadkom osoby. Głównymi komunikatami w tej polifonii głosów na rzecz komunikatu „Nie każdy Ukrainiec to banderowiec”, jak również na rzecz podważenia etnicznego stereotypu Ukraińca-rezuna, są następujące wypowiedzi:

1. Ewangelistki Pani Oli: „Oj, bo ja myślałam, że ty jakichś wielkich bohaterów szukasz [...]. A myśmy z mamą i ciotką tylko nosiły jedzenie do lasu. To nie było nic wielkiego: rano się kaszy nagotowało albo ziemniaków, brało się garnek i niosło”³³.
2. Kołchoźnicy do historyka Leona Popka i archeologów, szukających masowego grobu zamordowanych Polaków: „Co było, to było, tego nie zmienimy. Ale wy tu przemarzłicie. Chodźcie na herbatę”³⁴.

Z drugiej strony, sąsiad Ukrainiec jest pokazany w dokumencie jako anty-bohater, podsycony nacjonalistyczną czy komunistyczno-faszystowską propagandą bądź wyrządzoną wcześniej krzywdą, uczestnik likwidacji pobliskich polskich wiosek lub kolonii³⁵. UPA i banderowcy są w tekście dokumentu uogólnioną postacią negatywną. W związku z tym stwierdzenie „*UPA to nasi bohaterzy*”, przybierające w ukraińskiej narracji wokół dyskursu wołyńskiego znaczenia stereotypowego, zostaje w tym dokumencie literackim podważone zarówno przez głosy bezpośrednich świadków Ukraińców, jak również przez

³² J. Silecki, *Stereotyp Polaka w tradycyjnym światopoglądzie Ukraińców* [w:] „Postscriptum polonistyczne”, nr 1(1), 2008, s. 136.

³³ W. Szabłowski, *Sprawiedliwi zdrajcy. Sąsiedzi z Wołynia*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2016, s. 272.

³⁴ *Ibidem*, s. 316.

³⁵ *Ibidem*, s. 123, 133, 180, 317.

Polaków, Czechów i ocalałych Żydów. Nieliczne przykłady ludzkiej twarzy bandyty-banderowca, poświadczone przez wspomnianych uczestników tragedii, nie mogą przekreślić wymiaru dokonanego zła. W podobny sposób, podkreśla kilku narratorów dokumentu, należy też traktować odwetowy, tudzież przewencyjny, terror z rąk Armii Krajowej. Zarówno ukraińskie³⁶, jak i polskie głosy³⁷ podważają przywoływany wyżej etnocentryczny stereotyp o bohaterach z AK, utrwalający się po stronie polskiego nadawcy.

Oba reportaże literackie P. Smoleńskiego i W. Szablowskiego zostały przetłumaczone na język ukraiński³⁸, co może być dowodem na włączenie się w dialog między Polską a Ukrainą na temat Wołynia właściwego odbiorcy, wrażliwego na postawę innej strony. Warto przypomnieć, iż na Ukrainie ze wszystkich polskich pozycji literackich oraz prac naukowych na ten moment doczekały się tłumaczenia jedynie dwa wspomniane dokumenty i monografia historyczna Grzegorza Motyki z 2011 r.³⁹ Podtrzymanie dialogu zakonserwowanego politycznie w sferze komunikacji artystycznej jest, z jednej strony, paradoksalne ze względu na fakt, iż właśnie ten kanał jest, wg badaczy, najbardziej skłonny do stereotypizacji; z drugiej zaś strony, to, niewątpliwie, przejaw woli ukraińskiego uczestnika dialogu do poznania ciemnych kart własnej historii. Zwłaszcza, jeżeli porównamy tę otwartość do wyraźnej perswazji w reakcji ukraińskiego MSZ na pokaz na Ukrainie filmu *Wołyń*⁴⁰ albo ostrzegawczego komunikatu „Увага! Фільм містить антиукраїнську пропаганду” na stronie, która udostępnia film z ukraińskimi napisami⁴¹.

Być może komunikacyjna strategia kooperacji zapoczątkowana jeszcze na początku lat 2000. wśród naukowców przeniesie się teraz także na sferę artystyczną i medialną, szczególnie mediów społecznościowych, a wskutek tego akty mowy wygłaszane w ramach dyskursu wołyńskiego przez polityków stracą na swej ekspresyjności bądź agresji i będą dążyć do podtrzymania funkcji poznawczej i fatycznej. Na razie zaś możemy jedynie konstatować tę nową jakość tylko w kilku obszarach funkcjonowania badanego dyskursu w związku z kształtowaniem się na Ukrainie mniej obciążonego stereotypami i bardziej odpornego na propagandę polityczną adresata. Po stronie polskiej obserwujemy tendencję do nadania dyskursowi wołyńskiemu większej merytoryczności w przestrzeni publicystyki i dokumentalistyki poprzez podwaje-

³⁶ *Ibidem*, s. 130.

³⁷ *Ibidem*, s. 140.

³⁸ Zob.: P. Smolen'skij, *Pohoron rizuna, pereklav A. Bondar, Vidavnictvo Naš čas*, Kiiv 2006; V. Šablovs'kij, *Kulemeti j višni, pereklad A. Bondar, Vidavnictvo Starogo Leva*, L'viv 2017.

³⁹ Zob.: G. Motika, *Vid volin'skoj rizanini do operacij "Visla". Pol'sko-ukrajin'skij konflikt 1943-1947 rr., pereklav A. Pavlišin, Vidavnictvo Duh i Litera*, Kiiv 2013.

⁴⁰ Zob.: *Pokaz fil'mu „Volin” ne skasovano, a pereneseno*, – MSZ, 18.10.2016, <http://litakcent.com/2016/10/18/pokaz-filmu-volyn-ne-skasovano-a-pereneseno-mzs/>, 26.09.2018.

⁴¹ Film *Volin*, 16.11.2017, http://sub-kino.com/load/filmi_onlajn/polskoju/volin_wolyn_2016/97-1-0-315, 26.09.2018.

nie zarówno sądów, jak też negatywnych i etnicznych stereotypów, pojawiających się i utrwalonych tak po stronie polskiej, jak również ukraińskiej.

BIBLIOGRAFIA:

- Bartmiński J., *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2007.
- Berdychowska B., *Ukraińcy wobec Wołynia*, „Zeszyty Historyczne” 2003, t. 146, s. 65-104.
- Bojko O., *Історія України*. Підручник, Видavnictvo Akademvidav, Kiïv 2012.
- Filar W., *Przed Akcją Wisła, był Wołyń*, Wydawnictwo Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Warszawa 2000.
- Film *Oczyszczenie*, 05.08.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=tQJUGscElig>, 26.09.2018.
- Film *Volin'*, 16.11.2017, http://sub-kino.com/load/filmi_onlajn/polskoju/volin_wolyn_2016/97-1-0-315, 26.09.2018.
- Hibel K., *„Wojna na mapy”, „wojna na słowa”*, Wydawnictwo LIT Verlag, Berlin-Münster-Wien-Zürich-London 2014.
- Hnatuk O., *Pro domo sua. Pol's'ko-ukraïn's'ki vidnosini v polityčnij publicistič pol's'kih konservativiv 1930-h rokiv* [w:] *Vijna dvoh pravd*, red. V. Kipiani, Vidavnictvo Vivat, Harkiv 2017, s.22-58.
- Motika G., *Vid volin's'koï rızanini do operacij „Visla”. Pol's'ko-ukraïn's'kij konflikt 1943-1947 rr.*, pereklav A. Pavlišin, Vidavnictvo Duh i Litera, Kiïv 2013.
- Motyka G., *Od rzezi wołyńskiej do operacji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943-1947*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011.
- Motyka G., *Tak było w Bieszczadach: walki polsko-ukraińskie, 1943-1948*, Wydawnictwo Volumen, Warszawa 1999.
- Nezagoëna rana Volini: vidkritij list z privodu 60-oï ričnici zbrojnogo ukraïn's'ko-pol's'kogo konfliktu na Volini, lipiec 2003, <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/vidkrylyst.htm>, 26.09.2018.
- Odojewski W., *Zasypie wszystko, zawieje...*, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1990.
- Pokaz fil'mu „Volin'” ne skasovano, a pereneseno, – MSZ, 18.10.2016, <http://litakcent.com/2016/10/18/pokaz-filmu-volyn-ne-skasovano-a-pereneseno-mzs/>, 26.09.2018.
- Prończuk M., *Ukrainiec, obywatel Polski, pisze do Komisji etyki poselskiej: „Posłowie kłamią na temat Ukraińców”*, 11.07.2018, <https://oko.press/ukrainiec-obywatel-polski-pisze-do-komisji-etyki-poselskiej-poslowie-klamia-na-temat-ukraincow/>, 26.09.2018.
- Šablovs'kij V., *Kulemeti j višni*, pereklad A. Bondar, Vidavnictvo Starogo Leva, L'viv 2017.
- Siemaszko W., Siemaszko E., *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945, t.1-2.*, Wydawnictwo von Borowiecky, Warszawa 2000.
- Silecki J., *Stereotyp Polaka w tradycyjnym światopoglądzie Ukraińców* [w:] „Postscriptum polonistyczne”, nr 1(1), 2008, s.135-147.
- Smolen'skij P., *Pohoron rizuna*, pereklav A. Bondar, Vidavnictvo Naš čas, Kiïv 2006.
- Smoleński P., *Pochówek dla rezuna*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2011.

- Sosnowska D., *Stereotyp Ukrainy i Ukraińca w literaturze polskiej* [w:] *Narody i stereotypy*, red. T. Walas, Wydawnictwo Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1995, s.125-131.
- Srokowski S., *Strach*, Wydawnictwo Fronda, Warszawa 2013.
- Szablowski W., *Sprawiedliwi zdrajcy. Sąsiedzi z Wołynia*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2016.
- Turčenko F., *İstoriâ Ukraïni. 11 klas*, Vidavnictvo Heneza, Kiïv 2011.
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej polskiej w latach 1943–1945, 22.07.2016, http://orka.sejm.gov.pl/proc8.nsf/uchwaly/625_u.htm, 26.09.2018.
- V'âtrovič V., *Za laštunkami „Volini-43”*, Vidavnictvo Klub Simejnogo Dozvillâ, Harkiv 2016.
- Vijna dvoch pravd, red. V. Kipiani, Vidavnictvo Vivat, Harkiv 2017.
- Wierzbicka A., *Akty mowy* [w:] *Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań, t. III: Akty i gatunki mowy*, red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004, s.33-50.
- Wroński P., *Odwracamy się od Ukrainy*, „Gazeta Wyborcza”, 09-07-2018, s.2.
- Zimbardo P.G., Gerring R.I., *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.

Undermining of Volhynian Discourse in Polish Art and Documentary Reportage

Volhynian discourse and stages of its development within the framework of modern Polish-Ukrainian dialogue in various spheres of communication are considered in the article. On the one hand, a communicative characteristic of speech acts filling this discourse is given; on the other hand, the stereotypes that appear throughout all stages of its development are shown. The phenomenon of the de-stereotyping of the most persistent clichés of the Volhynian discourse in Polish art and documentary reportage was noted and presentation of it was the goal of the study. The analysis showed that firstly, there is the tendency to de-stereotyping and the predominance of cognitive function in the artistic channel of the discourse development; secondly, the dominance of the Volhynian discourse in the current Polish-Ukrainian dialogue at the political level and in the social-media channel, and as a result - the fading of the dialogue and its main phatic function become apparent, and also it began to be filled with negative ethnic stereotypes.

KEY WORDS: discourse, communication sphere, functions of speech acts, stereotype

Подтачивание стереотипов волынского дискурса в польском художественном и документальном репортаже

В статье рассмотрен волынский дискурс и этапы его развития в рамках современного польско-украинского диалога в различных сферах коммуникации. При этом, с одной стороны, дана коммуникативная характеристика речевых актов, наполняющих данный дискурс, с другой же, показаны стереотипы, появляющиеся на протяжении всех этапов его развития. Отмечено явление дестереотипизации наиболее стойких клише волынского дискурса в польском художественном и документальном репортаже, представление которого и стало целью работы. В результате анализа выявлены, во-первых, в художественном канале развития дискурса – тенденция к дестереотипизации и преобладанию в нем когнитивной функции; во-вторых, доминирование дискурса в современном польско-украинском диалоге на политическом уровне и в социал-медийном канале, и в итоге – замирание диалога и его главной фатической функции с одновременным насыщением негативными этническими стереотипами.

Ключевые слова: дискурс, сфера коммуникации, функции речевых актов, стереотип